

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1940

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΥΔ της Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ

ΑΙ ΝΕΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

(1500 - 1769)

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ

«D'un simple camp de bergers, Moschopolis était devenue la métropole commerciale de l'Épire».

POURQUREVILLE, Voyage τόμ. III, σελ. 95.

ΣΟΙ είχαν την έμπνευση και την ευτυχία να περιηγηθούν ή κι απλώς να επισκεφθούν την κεντρική Μακεδονία κι ιδίως τα μέρη γύρω στις μεγάλες λίμνες της Αχρίδας, της Πρέσπας, της Καστοριάς και της Μαλίκης, αισθάνθηκαν μιάν από τις ζωηρότατες εκπλήξεις. Οί περιοχές αυτές, με τα κατάγια και γραφικά βουνά, με τις απότομες κι απρόσιτες κλεισοῦρες, με τα φαράγγια, με τις πρόσχαρες κοιλάδες, με τις πηγές, με τα ποτάμια και πρό πάντων με τις εξαίσιες λίμνες τους, αποτελούν τα μαγευτικώτερα τοπία της Βαλκανικής κι ίσως και της Ευρώπης. Η Αχρίδα είναι μιá από τις ωραιότερες λίμνες του κόσμου και μονάχα με κείνη της Γενεύης μπορεί να παραβληθεί. Τα νερά της είναι τόσο διάφανα και κρυστάλλινα, ενός τέτοιου ασπρογάλαζου χρωματισμού, μ' αποχρώσεις που κάθε στιγμή κι αλλάζουν, ώστε όλοι όσοι την περιηγήθηκαν έμειναν σα σαστισμένοι από την ανείπωτη γοητεία της. Από τους δικούς μας ο Δήμιτσας, ο Καρμίτσας κι άλλοι κι από τους ξένους ο Βωζούρ, ο Πουκεβίλλ, ο Λήκ, ο Αμί Μπουέ, ο Χάν κι άλλοι δέν βρίσκουν λέξεις για να την ύμνήσουν⁽¹⁾. Αλλά και

(1) Δήμιτσα: Γεωγραφία Μακεδονίας, Μέρ. Α', 1870 σελ. 175-181.

τά γύρωθε λεκανοπέδια κι οί πλαγιές της περιοχής αυτής προσφέρουν μιάν εκπληκτική θέα στον επισκέπτη ή το στρατοκόπο, που δέν περιμένει ποτέ πως εκεί ψηλά και σ' ένα ύψόμετρο, που κυμαίνεται ανάμεσα στα 800 και 1000 μέτρα, στο κέντρο της Μακεδονίας, μπορεί να νοιώσει τόσες συγκινήσεις, που του δίνει ή γύρω θαυμαστή φύση.

Σ' ένα τέτοιο λεκανοπέδιο 1200 μέτρων πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας και σ' απόσταση πέντε ωρών από τη λίμνη της Αχρίδας και τριών από την Κορυτσά είναι χτισμένη ή καλλίτερα ήταν χτισμένη ή περιφημη Μοσχόπολι, σε μιá παραφυάδα του Γράμμου, την Όπαλη. Η τοποθεσία της άλλοτε ήταν μοναδική με τα δασωμένα γύρω βουνά, με τις λευκές, πουσαν φυτεμένες στις όχτες των τριών ποταμιών, που διέσχιζαν την πόλη και την άλλη πλούσια βλάστηση του κάμπου της. «Η Μοσχόπολι, γράφει κάποιος, που πιθανώς την γνώρισε, είναι πόλι μεγάλη και δημορφη, ανάμεσα εις βουνά, εις μιάν πεδιάδα χαριέστατη, κατάρονη από νερά θαυμάσια. Τρέχουν από μέσα της τρεις ράκες, οί οποίοι χύνονται εις ένα ποταμό, που απερνά από κάτω της προς το Βορρά. Ο άέρας της είναι καθαρώτατος και υγιεινότατος και τεκμήριο είναι οί άνθρωποι, που είναι σχεδόν όλοι δημορφοι, ασπροκόκκινοι και ευεκτικοί. Τα περίξ βουνά είναι χαριέστατα, κατάφρα από πεύκους και έλάτια

ὕψηλότητα»⁽¹⁾. Δυστυχῶς σήμερα τὰ βουνὰ ἔχουν ἀποψιλωθεῖ, τὰ ποτάμια τρέχουν ἀνάμεσα σὲ λευκὲς πέτρες κι' ὁ κάμπος τῆς εἶναι σχεδὸν ἀκαλλιέργητος. Ἡ σύγχρονη Μοσχόπολι δίνει τὴν ἐντύπωση μιᾶς ἐρειπωμένης νεκρουπόλεως, μὲ τίς λίγες καλύβες τῆς καὶ τὰ πολλὰ τῆς χαλάσματα. Κι' ὅμως στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Ὀπαλῆς καὶ κλιμακωτὰ χτισμένη, σὲ τρεῖς διαδοχικὲς σειρὰς σπιτιῶν, βρισκοταν ἡ Μοσχόπολι, πού περνοῦσε σὰν ἄλλη Ἀθήνα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας μὲ τίς πολλὰς χιλιάδες τῶν κατοίκων τῆς, μὲ τὸ λαμπρὸ κοίνοτικό τῆς σύστημα, μὲ τίς ὀργανωμένους συντεχνίες τῆς, μὲ τὴ θαυμαστὴ βιοτεχνία τῶν χαλιῶν κι' ἄλλων μάλλιων εἰδῶν, ὀνομαστῶν στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴν Εὐρώπη, μὲ τὰ φημισμένα σχολεῖα τῆς, μὲ τὸ τυπογραφεῖο τῆς, μὲ τίς ἰδιόρρυθμες καὶ μεγάλες ἐκκλησιές τῆς, ὑποδείγματα ἀρχιτεκτονικῆς στὰ Βαλκάνια, καὶ μὲ τὰ πλούσια ἰδιωτικὰ σπίτια τῆς, τὰ καλλίτερα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Βλέποντας κανεῖς τὴ σημερινὴ κατάντια τοῦ τόπου, μονάχα μὲ τὴ φαντασία, μὲ τίς ἀναπαραστάσεις τῶν παλαιῶν περιγραφῶν καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀξιόπιστων πηγῶν, μπορεῖ νὰ συλλάβει τὸ τί ὑπῆρξε στὴν ἀκμὴ τῆς ἡ Μοσχόπολι. Μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν τριῶν αὐτῶν στοιχείων, ἃς προσπαθήσουμε νὰ παρασύρουμε τὸν ἀναγνώστη στὸν ἱστορικὸ μας περίπατο στὴ θρυλικὴ Μοσχόπολι.

Ἀφήνοντας τίς παράλογες ὑποθέσεις τοῦ Πουκεβίλλ ⁽²⁾ γιὰ τὸ χτίσιμο τῆς πόλεως, πού συστηματικὰ πολέμησε κι' ἀρνήθηκε ὁ δικός μας Γούδας ⁽³⁾, ἃς ἔλθουμε σὲ θετικώτερες καὶ πιὸ υπεύθυνες μαρτυρίες. Γενικῶς ἀναφέρεται πὼς ἡ Μοσχόπολι ἄρχισε νὰ συνοικίζεται τὰ 1338 καὶ πὼς εἶναι χτίσμα τοῦ Ἀλβανοῦ φύλαρχου Πέτρου Μουζακίου. Ἡ εἶδηση αὐτὴ, πού πρῶτος μνημονεύει ὁ μεγαλύτερος ἄλβανολόγος κι' ἱστορικὸς Χάν ⁽⁴⁾, ὡς βασι-

σμένη στὸν κώδικα τῆς πόλεως, πού μελέτησε τὰ 1843, δὲν φαίνεται ἀληθινὴ. Ὁ κώδικας αὐτὸς ποτὲ δὲν βρέθηκε στὰ μεταγενέστερα χρόνια κι' εἶναι βεβαιωμένο πὼς Ἀλβανοὶ ποτὲ δὲν κατοίκησαν στὴν πόλι μέχρι τοῦ 1750. Δὲν εἶναι συνεπὼς ἀπίθανο, ὁ Χάν νὰ παρασύρθηκε ἀπὸ τὴ γνωστὴ μονομανία του γιὰ κάθε ἄλβανικὸ κι' ἔγραψε πὼς τὴν ἔχτισε ὁ Πέτρος Μουζακίος. Τὴν εἶδηση ὅμως αὐτὴ γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ πρῶτου συνοικισμού τῆς Μοσχόπολεως ἔρχεται νὰ μαρτυρήσει κι' ἄλλη πηγὴ. Στὸν κώδικα τῆς Μονῆς Προδρόμου, πού δημοσίευσε τελευταῖα ὁ μητροπολίτης Ξάνθης Ἰωακείμ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «*Μετὰ διακοσίους πενήκοντα ἢ καὶ τριακοσίους χρόνους ἀφ' οὗ ἐθεμελιώθη ἡ Μοσχόπολις πρὸς τὰ 1630 ἀπὸ Σωτήρος, ἐστάθη ἱερεὺς τις πατῆρ Ἰωάννης... ὅστις προηρέθη νὰ ζῆ μοναχικὴν ζωὴν ἀτάραχον, παράμερα ἀπὸ συναναστροφὴν ἀνθρώπων. Ὅθεν περιβλεψάμενος ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἤρεσε τὴν τοποθεσίαν, ὅπου εἶναι σήμερον τὸ μοναστήριον τοῦ Τιμίον Προδρόμου*» ⁽¹⁾ Ὡστε κι' ὁ κώδικας αὐτὸς θεωρεῖ ὡς χρόνον τῆς θεμελιώσεως τοῦ συνοικισμού τὰ 1330 ἢ τὰ 1380. Ἀλλὰ ποῖος ἔχει ἐμπιστοσύνη στὴ μνήμη τοῦ μοναχοῦ, πού σύνταξε τὸν κώδικα;

Κι' εἶναι δυνατὸ τὴν παρὰ πάνω ἐποχὴ νὰ συγκροτήθηκε κάποιος μικρὸς προσωρινὸς συνοικισμὸς μὲ καλύβες ἀπὸ κουτσόβλαχους, ἢ σκηνῖτες βοσκούς τῶν γύρω βουνῶν, ἀλλ' ἡ πόλι φαίνεται πὼς ἄρχισε νὰ συνοικίζεται ἀπὸ τίς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα, ἀπὸ τὰ 1500 κι' ἐδῶθε. Ἀπὸ τίς ἀναμνήσεις τῶν γεροντότερων τοῦλάχιστον εἶσι φαίνεται. Ὁ παλαιότερος πού τὴν περιέγραψε, ὁ Γρηγόριος Κωσταντῆς, λέει τὰ ἑξῆς: «*Πρωτίτερα ἡ πόλις δὲν ἦταν τίποτε. Οἱ Βοσκοπολίται ἔχουν ἐκ παραδόσεως πὼς ἦταν μόνο δεκαεὶς καλύβες βοσκῶν ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ ὀνομάστηκε Βοσκοπολις*» (Α, 262). Ὁ νεωτεριστὴς γεωγράφος νομίζει κανεῖς πὼς ἀναφέρεται σὲ σχεδὸν πρόσφατα γεγονότα κι' ὄχι στοὺς χρόνους τοῦ 14ου αἰῶνα. Τὰ ἴδια ἀναφέρει κι' ὁ Ἀραβαντινὸς πὼς εἶναι «*πόλις νέα ἰδρυθεῖσα καὶ συνοικισθεῖσα κατὰ τὴν*

⁽¹⁾ Κωνσταντῆ: Γεωγραφία Νεωτερικῆ τόμ. Α' σελ. 262.

⁽²⁾ Pouqueville: Voyage de la Grèce, τόμ. III, 1826, σελ. 45.

⁽³⁾ Γούδας: Βίοι παράλληλοι, τόμ. Δ'—1871, σελ. 2-4

⁽⁴⁾ Hahn: Reise des Drin und Wardar, σελ. 248.

⁽¹⁾ Ἰωακείμ Ξάνθης: Συμβολαί, Α', 1939, σελ. 31 καὶ σημ.

ΙΣΤ' εκατονταετηρίδα» (1). Κι' ο Σακελλαρίδης, πού χρημάτισε δάσκαλος στην πόλη κι' έγραψε σύντομη, μ' ακριβολογημένη περιγραφή της, γράφει: «Λέγεται ότι περί τας αρχάς του ΙΣΤ' αιώρος δ-μάς τις Μακεδόνων, Ήπειρωτών και Θεσσαλών περί την ποιμενικήν ασχολο-μένων και διά της επίκλησεως Βλάχοι διακρονομένων, συνοικισθεῖσα ενταῦθα ἀνήγειρε την πόλιν ταύτην, ἣν ἐκ του ἑπαγγέλματος αὐτῶν ὀνόμασαν Βοσκόπολιν» (2). Κι' ο Λάμπρος ὕστερα ἀπό πολλές ἀμφι-ταλαντεύσεις και δισταγμούς τελειωτικά δέχτηκε πῶς «τῆ ἀληθεία τὰ πρῶτα τῆς Μοσχόπολεως ἴσθη δὲν ἀπαντῶσι ἢ περί τὰ τέλη του μεσαίωρος, κατὰ τὸ 1500» (3). Κατὰ τῆ γνώμη μας τόσον ἡ Μοσχόπολι, ὅσο και πολλές ἄλλες νεώτερες πόλεις τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας και τῆς Ἡ-

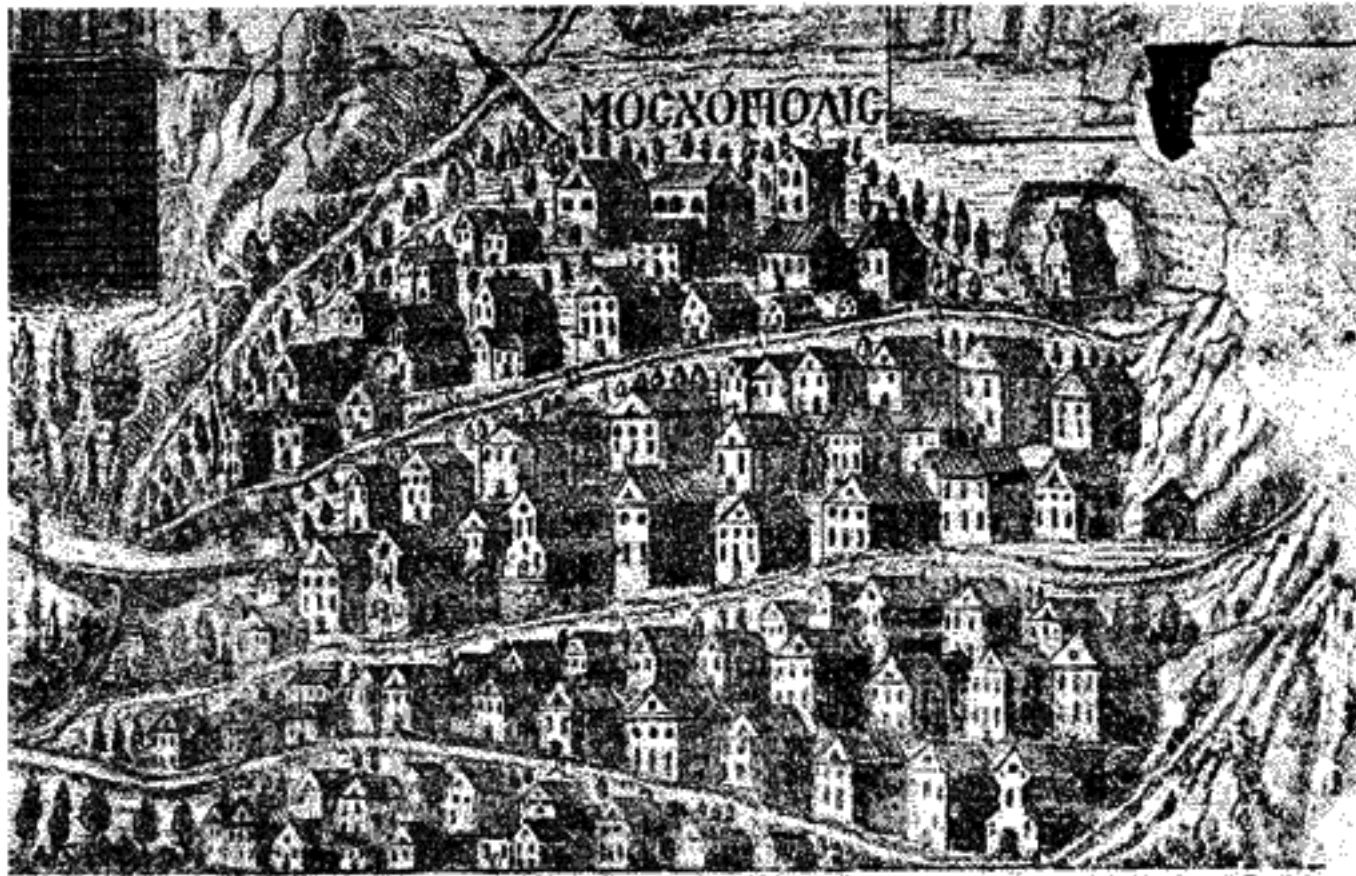
πείρου, ἰδίως ὄρεινές, κατὰ τὴν ἐποχὴ τού-τη συνοικίστηκαν ὀριστικά. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἀλβανίας τὸ 1472 ἀπὸ τὸ Μωάμεθ τὸ Β' και τὴν ἀπαγόρευση τῆς μετακινήσεως τῶν πληθυσμῶν στὶς ἐπαρ-χίες ἐκεῖνες, πολλές περιφερόμενες πατριές Κουτσοβλάχων και σκηνιτῶν ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκατασταθοῦν κάπου και συστήσουν μικροὺς συνοικισμούς. Κι' ὡς τόποι ἀσφα-λέστερης κ' ἀρομοδιότερης ἐγκαταστάσεως θεωρήθηκαν οἱ ὄρεινές περιοχές, ὅπου περνοῦσαν τὰ καλοκαίρια μὲ τὰ κοπάδια τους, τὰ ψηλὰ δηλ. κι' ἀπάνεμα ὄροπέδια, μὲ τ' ἀφθονα νερὰ και τὶς βοσκές, περικλει-σμένα ὄλοῦθε και κοντὰ στὶς μεγάλες ὀ-δικές ἀρτηρίες, ὅπως ἡ Ἐγνατία μὲ τὶς διακλαδώσεις της, πού διέσχισε τὴν Ἡπει-ρο και τὴ Μακεδονία κι' ἀνέβαινε ὡς τὶς ψηλότερες κλεισοῦρες τῆς Πίνδου κι' ἄλ-λων βουνῶν. Ἡ πολεοδομικὴ τῶν βλάχι-κῶν ἐγκαταστάσεων εἶναι παντοῦ ἡ ἴδια κι' ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀρχὴ καθαρῶς ποιμενικῆς και κτηνοτροφικῆς ἀνάγκης.

Ἡ Μοσχόπολι χτίστηκε σὲ μιὰ τέτοια τοποθεσία και φαίνεται πῶς διατήρησε τὸν

(1) Ἀραβαντινοῦ: Χρονογραφία, τόμ. Β', 1853, σελ. 85.

(2) Σακελλαριάδης: Περιοδ. Πανδώρα τόμ. Θ' (1859) σελ. 44.

(3) Λάμπρου: Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. 21, σελ. 21 σελ. 160.

Η ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ ΣΤΑ 1767
(Ἀπὸ χαλκογραφία τῆς ἐποχῆς)

κτηνοτροφικό χαρακτήρα της ἐπὶ ἐνάμιση αἰῶνα. Ὁ μητροπολίτης Μελέτιος τὰ 1684, ὁπότε σύνθεσε τὴ Γεωγραφία του, ὁμολογεῖ πὼς «οἱ πλείους αὐτῆς βοσκοὶ ἀροβάτων εἶναι»⁽¹⁾ τὸ χωρίο αὐτό, τὸ πρῶτο, ὅπου μνημονεύεται ἡ Μοσχόπολις, ὡς συνοικισμός, ἔδωκε ἀφορμὴν σὲ πολλὰς παρεξηγήσεις. Ἄλλ' ὁ Μελέτιος τὰ 1684, λέει πὼς βάσις τῆς ζωῆς τῆς πόλεως παρέμενε ἀκόμη ἡ κτηνοτροφία, ἐνῶ μερικοὶ πιθανῶς ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς εἶχαν ἀρχίσει νὰ κάνουν κι' ἄλλες δουλειές, βιοτεχνία κι' ἐμπόριο. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τούτη καὶ κυρίως ἀπὸ τὰ 1650 ἡ Μοσχόπολι παίρνει μιὰν εὐρύτερη βιοτεχνικὴ κι' ἐμπορικὴ ἀνάπτυξη, πὺν τὸν ἀκόλουθο αἰῶνα τὴν ἔκανε τὸ πρότυπο κοινότητος στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐξέλιξη τῶν γεωργικῶν ἢ κτηνοτροφικῶν συνοικισμῶν : ἀφοῦ ἀποταμιεύσουν οἱ κάτοικοι, ὡς γεωργοὶ ἢ κτηνοτρόφοι, ὕστερα ἀνακατεύονται στὴ βιοτεχνία καὶ στὸ ἐμπόριο. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως ὅλων τῶν ὀργανισμῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Κι' οἱ Μοσχοπολίτες, ἀφοῦ πλούτησαν ὡς κτηνοτρόφοι, ἐκμεταλλεύθηκαν κατόπιν τὰ μαλλιά, πὺν πωλοῦσαν ἄλλοτε, κι' ἔδρυσαν σπουδαία βιοτεχνία χαλιῶν, περιφημῶν στὰ Βαλκάνια καὶ στὴν Εὐρώπη, καθὼς κι' εἰδῶν ρουχισμοῦ. Οἱ τσόχινες καπότες, οἱ κάλτσες, οἱ φανέλλες κι' οἱ κουβέρτες, ποῦφτιαχναν ἦσαν περιζήτητες σὺν τις ἀγορὲς γιὰ τὴν ποιότητα, τὴ στερεότητα, τοὺς χρωματισμοὺς καὶ τὴ κατεργασία τους. Ἄλλ' ἡ διάθεση αὐτῶν ἀπαιτοῦσε τὴν ὑπαρξὴ ἐμπορικῶν σπιτιῶν κι' εἰδικῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι τελευταῖα οἱ Μοσχοπολίτες ἐπιδόθηκαν καὶ στὸ ἐμπόριο, ὅπου κι' ἐμεγαλούργησαν.

Ἀναμφισβήτητα ἡ ἀνύψωση τῆς Μοσχόπολεως ὀφείλεται στοὺς κτηνοτρόφους τσελιγκάδες, γιὰτὶ αὐτοί, ὡς τέλειοι γνῶστες τῶν δρόμων καὶ τῶν μονοπατιῶν τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Σερβίας, ὅταν ἡ πατρίδα τους προώδεψε οικονομικῶς, ἀνέλαβαν τὴ μεταφορὰ τῶν προϊόντων τῆς, ὡς ὁδηγοὶ караβανιῶν. Τὰ караβάνια ἔπαιζαν τὸ σπουδαιότερο ρόλο,

ὡς μέσα μεταφορᾶς ἐμπορευμάτων καὶ πλούτου κι' ὡς μέσα ἐπικοινωνίας, πολιτισμοῦ καὶ προόδου στὴ νεοελληνικὴ ἀναγέννηση. Οἱ βοσκοὶ τῶν Ζαγοροχωρίων τῆς Ἡπείρου, τοῦ Μετσόβου καὶ τῆς Κοζάνης, καθὼς καὶ τῆς Σιάτιστας στάθηκαν οἱ τολμηρότεροι κι' ἐπιτηδειότεροι ὀργανωτὲς караβανιῶν στὰ Βαλκάνια⁽¹⁾. Οἱ Μοσχοπολίτες ἰδίως, ὡς ἀρχηγοὶ караβανιῶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δέκατου ἔβδομου αἰῶνα, ὁπότε ἡ πόλη τους προήχθη καὶ βιοτεχνικῶς, ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι, πὺν πρόσφεραν στὴν πατρίδα τους ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, πὺν τὴν ὑψωσαν στὸν κορυφῶνα τῆς ἐμπορικῆς καὶ πνευματικῆς ἀκμῆς. Ὅλο τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο τῆς ἀπέραντης τότε Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ γενικώτερα τῆς Ἀνατολῆς πέρασε σιγὰ, σιγὰ στὰ χέρια τους, ὅταν οἱ ὁδηγοὶ караβανιῶν ἐξελίχτηκαν σὲ τολμηροὺς καὶ ριψοκίνδυνους ἐμπόρους. Οἱ μεγαλοφυέστεροι καὶ πλουσιώτεροι Μοσχοπολίτες, πὺν τίμησαν τὴν πατρίδα τους, ὅπως ὁ Σίνας⁽²⁾, ὁ Πανταζῆς, ὁ Κιοπέκος κι' ἄλλοι παλαιότεροι, ἀρχισαν τὴν καταπληκτικὴν κι' ἀπίστευτὴν σταδιοδρομίαν τους ὡς ὀργανωτὲς κι' ἀρχηγοὶ караβανιῶν !! Καὶ στὴν ἀρχὴ ἀνοιξαν στὸ ἐμπόριο τὸ δρόμο Μοσχόπολεως, Βερατιοῦ, Δυρραχίου, Αὐλώνας, Βενετιᾶς, μὰ κατόπιν, ὅταν οἱ ἐργασίαι εὐρύνθηκαν, ὠδευσαν ἀνάμεσα Μακεδονίας καὶ Σερβίας πρὸς τὴν Αὐστρουγγαρία καὶ τὴ Ρωσία. Ἔτσι ἡ Μοσχόπολι ὡς βιοτεχνικὸ κι' ἐμπορικὸ κέντρο ἀνέβηκε στὴν πρώτη θέσιν τῶν πόλεων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας κι' ἐκεῖ συγκετρῶνονταν τὰ περισσότερα μαλλιά τῶν γύρω κτηνοτροφικῶν περιοχῶν, τοῦ Γράμμου, τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Τόμαρου, καθὼς καὶ τὰ μπαμπάκια πολλῶν περιφερειῶν. Ἡ κατεργασία τους ἔγινε ἐπισημονικώτερη καὶ συστηματικώτερη καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ μετακομίστηκαν κι' εἰδικὰ μηχανήματα ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ἐμπορικὰ σπῆτια συστήθηκαν στὴ Βενετιᾶ, στὴν Τεργέστη καὶ τελευταῖα στὴν Πέστη καὶ στὴ Βιέννη, πὺν παραλάμβαναν τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰ διέθεταν σὲς διάφορες

(1) Φ. Μιχαλοπούλου : Ἑλληνες Ταξιδιώτες— 1940 σελ. 7-9.

(2) Γούδα : Βίοι Παράλληλοι τομ. Δ' — 1871 σελ. 15, 21.

(1) Μελετίου : Γεωγραφία τομ. Β' — 1806 σελ. 471.

ἀγορές. Συγχρόνως στη Θεσσαλονίκη, στις Σέρρες, στη Λάρισα και στα Γιάννινα ιδρύθηκαν μαγαζιά, που συγκέντρωναν τα μαλλιά των περιφερειῶν αὐτῶν και τὰ στέλναν στη Μοσχόπολι για γνήσιμο, βαψιμο και ἐπεξεργασία, ἐνῶ πωλοῦσαν τὰ βιοτεχνικά προϊόντα τῆς πόλεως ἢ καὶ ἄλλα, που τὰ καραβάνια μετέφεραν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ ἄλλες πόλεις τῆς Τουρκίας.

Ἡ βιοτεχνική καὶ ἐμπορική κίνηση τῆς πόλεως αὐξήθηκε καταπληκτικά καὶ ἰδίως ἀφ' ὅτου οἱ τολμηρότεροι καὶ ἐργατικώτεροι κάτοικοι τοῦ Μετσόβου καὶ τοῦ Σκαμνελίου τῆς Ἠπείρου ἐγκαταστάθηκαν στη Μοσχόπολι καὶ ἔχτισαν ἰδιαίτερους δικούς τους συνδικισμούς, που τοὺς ὠνόμασαν Μετσόβιτ μαχαλά καὶ Σκαμνελίτ μαχαλά (9). Συγχρόνως καὶ ἄλλοι Βλάχοι καὶ σκηνῖτες κατέβηκαν στη Μοσχόπολι καὶ ἀποικίστηκαν ἐκεῖ ὡς ἐργάτες. Οἱ ἐργασίες πῆραν τὴ μορφή τῆς μεγάλης ἐπιχειρήσεως καὶ πλῆθος νέων βιοτεχνικῶν ἐργαστηρίων χτίστηκε. Ἡ ἀγορὰ τῆς πόλεως μὲ τὴ μεγάλη δένδροφυτεμένη πλατεῖα τῆς, μὲ τὶς πολλὰ καὶ ὡραῖες βρύσες τῆς, μὲ τὰ γύρω μαγαζιά καὶ ἐργοστάσια καὶ πρὸ πάντων μὲ τὴ ζωνηρὴ τῆς κίνηση ἔδινε τὴν ἐντύπωση ἀγορᾶς εὐρωπαϊκῆς μεγαλοπόλεως. Ἀμύθητα πλούτη συγκεντρώθηκαν στὰ χέρια τῶν ἐμπόρων καὶ βιοτεχνῶν καὶ οἱ ἐπιχειρήσεις εὐρύνθηκαν καταπληκτικά, δίδοντας ἐργασία σὲ πολλοὺς νέους ἀποίκους. Ὁ πληθυσμὸς αὐξήθηκε μὲ τὸ χρόνο καὶ τὰ σπίτια τῆς πόλεως ἔφθασαν στὶς δώδεκα χιλιάδες, διαιρεμένα σ' ἕξη συνοικίας. Ὁ Πουκεβίλλ (III σελ. 45), ὁ Σακελλαρίου (σελ. 45), ὁ Κοντσονίκας (2) καὶ ἄλλοι βεβαιώνουν αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ καὶ ἀναφέρουν πὼς οἱ κάτοικοι ἀνέβηκαν τὶς ἑξήντα χιλιάδες. Ὁ Ἀραβαντινὸς τοὺς ὑπολογίζει «σὲ 50.000 ψυχὰς» (3). Ὁ Λάμπρος, τέλος, ὑπερβάλλοντας τοὺς θέλει 200.000 (!) καὶ τὸ λιγώτερο 85.000, γράφοντας πὼς «ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἑλά-

χιστον ὄριον θὰ ἦσαν 85.000» (4). Καὶ βασίζει τοὺς ὑπολογισμοὺς του στὸ συλλογισμὸ πὼς πρέπει νὰ δεχθοῦμε πὼς κάθε οἰκογένεια τῆς πόλεως εἶχε 7 μέλη!! Θεωροῦμε ὑπερβολικοὺς τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς καὶ τὰ χαλάσματα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς πόλεως, που σόζονται σήμερα δὲν δείχνουν πὼς ἡ Μοσχόπολι εἶχε τόσοσους κατοίκους. Ὁ Κούμας, που γνώριζε καλὰ τὰ πράγματα, ἐνῶ στὴν ἱστορία του παραδέχεται τὶς ἑξήντα χιλιάδες, στὴ Γεωγραφία του, που τυπώθηκε ἀργότερα, τοὺς κατεβάσει σὲ σαράντα. «Ἡ Βοσκόπολις, γράφει, εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς εἶχε περὶ τὰς 40.000» (5) καὶ αὐτὸς φαίνεται πιθανώτατα πὼς ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῆς. Τὴν πληροφορία ἴσως αὐτὴ νὰ τὴν ἔμαθε ὁ Κούμας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Μοσχολίτες, που κατέφυγαν στὴ Βιέννη, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς πόλεως καὶ μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε στενῶτατες σχέσεις. Καὶ ὁ διάσημος τέλος Ἀγγλος γεωγράφος Λήκ, που ἐπισκέφθηκε τὴν πόλη, μὲ δυσπιστία ἄκουσε πὼς εἶχε 8 ἢ 10 χιλ. σπίτια καὶ παραδέχεται πὼς ὁ ἀριθμὸς τοὺς ἦταν πολὺ κατώτερος τῶν 8 χιλ. καὶ συνεπῶς οἱ κάτοικοι μόλις ἔφθασαν τὶς 40.000. Καὶ τὸ μάτι τοῦ τόσο πειραματισμένου Ἀγγλου δὲν τὸν ξεγελοῦσε (6).

Ἄλλ' ἡ εὐημερία καὶ ὁ πλοῦτος τῆς Μοσχόπολεως δὲν ἦταν ἀποτελέσματα μόνο τῆς τοποθεσίας, τῆς φιλοπονίας καὶ τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ πνεύματος τῶν κατοίκων, μὰ καὶ τῶν ἐξαιρετικῶν προνομίων, που τῆς εἶχαν παραχωρήσει οἱ Τούρκοι. Δὲν εἶναι γνωστὸ πότε, μὰ φαίνεται πὼς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συστάσεως ἡ πόλη ὑπαγόταν στὴ δικαιοδοσία τῆς Βαλιδὲ Σουλτάνας, ὕστερα ἔγινε φέουδο τῶν Σπαχήδων καὶ τελευταῖα ὑπῆρξε κτῆμα κάποιου τούρκου Κωνσταντινουπολίτη (7) που μονάχα για τὰ δασύματα φρόντιζε, χωρὶς ποτὲ νὰ πατάει στὴν Μοσχόπολι. Τὰ χωριά ἢ διαμερίσματα τὰ δοσιμένα στὴ Βαλιδὲ

(1) Λάμπρος: Νέος Ἑλληνομνημῶν, τόμ. 21 (1927) σελ. 160 σημ. 2.

(2) Κούμα: Γεωγραφία τοῦ Βαλβί, τόμ. Γ', 1836 σελ. 150.

(3) Leake: Travels in Northern Greece, τόμ. Α' σελ. 343.

(4) Ἰωακείμ Ξάνθη: Συμβολαί, τόμ. Α' σελ. 96 σημ. 32.

(1) Σακελλαριάδης: Περιοδ. Πανδώρα τόμ. Θ' (1859) σελ. 44.

(2) Κοντσονίκας: Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α' 1863, σελ. 96.

(3) Ἀραβαντινοῦ: Χρονογραφία τόμ. Α' 1856, σελ. 269.

Σουλτάνα περνούσαν σάν προνομιά, ὅπως ἦταν ἡ Ἀθήνα, τὸ Μέτσοβο, τὸ Συράκο, οἱ Καλαρρύτες κι' ἄλλες πόλεις, καὶ ζούσαν σάν αὐτόνομες κοινότητες, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν σκληρῶν τοπικῶν διοικητῶν, μπέηδων ἢ πασάδων. Ἐτσι κατ' ὄρθωσαν νὰ διατηροῦν τὰ τοπικά τους ἔθιμα κι' ἀναπτύσσουν τὸ κοινοτικό σύστημα, πὸν σὰ τελευταία τόσο καρποφόρησε, ὥστε θεωρήθηκε ὡς ἡ σωτηρία τῆς ἐθνότητος. Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ Μοσχόπολι στάθηκε τυχερή κι' ὡς σουλτανικό διαμερισμα διοικήθηκε καὶ διακρίθηκε γιὰ τὸ ἐξαιρετο κοινοτικό της σύστημα. Ὁ Κουτσονίκας στὴν ἱστορία του μᾶς ἔδωκε πιστὴ τὴν εἰκόνα τοῦ συστήματος, πὸν βασίλειε στὴν Μοσχόπολι κατὰ τὴν ἀκμὴ της: «*Ἡ πόλις ἦτο διηρημένη εἰς ἕξ συνοικίας, ἐκάστης συγκεκριμένης ἐκ δισχιλίων οἰκογενειῶν ἐφ' ἐκάστης συνοικίας διορίζετο κατ' ἔτος ὑπὸ τῆς κοινότητος εἰς προεστῶς οὗτος εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἔδινε λόγον τῆς διαχειρίσεώς του καὶ ἀντικαθίστατο ἐπ' ἄλλον. Ἐκ τῶν ἕξ τούτων προεστῶτων διορίζετο ἐπ' ἀόριστον χρόνον διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος, εἰς Μέγας Ἀρχων ἢ ὡς ὀνομάζετο τουρκιστὶ Ναδέρης. Ὅλοι αἱ ὑποθέσεις τῶν βιομηχάνων ἐδικάζοντο ὑπὸ τῶν ἀντεχνιαρχῶν, αἱ δὲ τῶν ἐμπόρων ὑπὸ δαιτητῶν, αἱ δὲ λοιπαὶ ὑποθέσεις τῶν πολιτῶν ἐδικάζοντο ἐνώπιον τοῦ Ναδέρη, τῶν ἕξ προεστῶτων καὶ ἰσαριθμῶν αὐτῆς ἄλλων προκρίτων. Μόνοι δὲ αἱ ἐγκληματικαὶ ὑποθέσεις ἐδικάζοντο ἐνώπιον τοῦ μισθωτοῦ ἀγᾶ, ἀρχηγοῦ τῆς στρατιωτικῆς πρὸς φρούρησιν δυνάμεως. Σπανίως ὑποθέσεις τινὲς ἐφέροντο ἐνώπιον τοῦ ὀθωμανοῦ καδῆ, ἐδρεόντος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας Κορντοῦς, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ἐθεωρεῖτο ἡ πόλις ὑπαγομένη καὶ πρὸς ὅν ἡ πόλις ἐχορῆγει κατ' ἀποκοπὴν ποσότητα τινὰ χρημάτων» (Α' σελ. 97—98). Μ' ἀδρῆ πληρωμὴ τῶν Τούρκων, οἱ Μοσχολῖτες εἶχαν κατορθώσει ν' ἀποσπᾶσουν τελευταία καὶ τὸ προνόμιον τοῦ νὰ μὴ μπαίνουν ἀρματωμένοι Ὀθωμανοὶ στὴν περιοχὴ τους, καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς τοπικῆς ἀστυνομίας, συντηρῶντας μόνον τους ὀλιγάριθμη φρουρά, ἕνα εἶδος μικροῦ ἀρματωλικοῦ. Τὸν Φεβρουάριον τέλος τοῦ 1713 συντά-*

χθηκε ἕνας «*Κατανομὸς*»⁽¹⁾ μὲ 32 ἀρθρα, πὸν κανόνιζε καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς πόλεως. Τὸν ὑπέγραψαν 63 κληρικοί. Οὐσιαστικῶς τὸ σύστημα αὐτὸ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ κοινοτικὴ δημοκρατία, ἕνα μικρὸ «*κράτος ἐν κράτει*» μέσα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Σπουδαῖον ἐπίσης ρόλο ἔπαιξαν στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Μοσχολέως, καθὼς καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν ἐκπολιτιστικὴ τῆς πρόοδο, οἱ διάφορες συντεχνίες, τὰ ρουφέτια ἢ ἰσνάφια, πὸν ἀποτελοῦσαν ἰδιαιτέρους ὀργανισμούς, μ' ἀρχηγούς ἀφρετούς, μὲ δικὰ τους σήματα (σημαῖες) καὶ μεγάλη περιουσία. Κύριος σκοπὸς τους ἦταν ἡ ἐπαγγελματικὴ προαγωγὴ τῶν μελῶν τους, ὁ καθορισμὸς τῶν τιμῶν τῆς ἐργασίας (μεροκάματο) κι' ἄλλες κοινωφελεῖς λειτουργίες. Τέτοια ρουφέτια ὑπῆρχαν πολλὰ στὴν πόλι, χωρὶς νὰ ξέρουμε καὶ πότε συστήθηκαν. Ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Μονῆς Προδρόμου μαθαίνουμε πὸς στὴ Μοσχόπολι λειτουργοῦσαν τὰ ρουφέτια τῶν Παπουτσῆδων, τῶν Μπακάληδων, τῶν Ῥαφτάδων καὶ τῶν Χαλκιάδων, πὸν διέθεσαν διάφορα ποσὰ γιὰ τὸ χτίσιμο καὶ τὴν ἐπισκευὴ τμημάτων τῆς μονῆς ἢ ὀντάδων ἢ κιοσκιῶν τὰ 1737. Ὑπῆρχαν ὅμως κι' ἄλλα ρουφέτια ὡς τῶν χριστῶν, τῶν κρεοπωλῶν, τῶν καλαϊτζήδων, τῶν χρυσικῶν, τῶν φουστανελλοποιῶν, τῶν σμηματοποιῶν, τῶν κλειδαράδων, τῶν μαχαιροποιῶν, τῶν ὀπλοποιῶν καὶ τῶν ἀνυφαντῶν. Ὁ Κουτσονίκας λέει πὸς λειτουργοῦσαν εἴκοσι (Α', 96), ὁ Κωσταντᾶς δέκα τρία (Α', 262), ὁ Σκέντερης δέκα ἑπτὰ κι' ἄλλοι ἄλλα. Τὸ γεγονὸς εἶναι πὸς τὰ ρουφέτια πρόσφεραν πολλὰς ὑπηρεσίες στὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδο τῆς τουρκοκρατίας καὶ συνέβαλαν ὡς ἰδιαιτέροι παράγοντες στὴ νεοελληνικὴ ἀναγέννηση. Ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους φιλελεύθερους θεσμοὺς τῶν χρόνων τῆς σκλαβιάς, πὸν συνετέλεσε πολὺ καὶ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐποχῆς. Πόσες ἐκκλησιᾶς δὲν χτίστηκαν, πόσα σχολεῖα δὲν συστήθηκαν, πόσα βιβλία δὲν τυπώθηκαν, πόσοι τέλος μαθητῆς δὲν σπούδασαν μὲ χρήματα τῶν ρουφετιῶν; Στὴ

(1) Σκέντερης: Ἱστορία τῆς Μοσχολέως, 1928 σελ. 10.

Μοσχόπολι, κάθε συντεχνία είχε αναλάβει να σπουδάσει κι' από ένα παιδί. Το πρόγραμμα αναγράφεται σε σημείωμα του κώδικα της Παναγίας: «Τὰ εὐλογημένα ρουφέτια ἀνέλαβαν νὰ σπουδάσουν δαπάνη αὐτῶν ἀνά ἐν παιδίον εἰς τὰ ἑλληνικά, φιλοσοφικά καὶ θεολογικά μαθήματα κατὰ διαδοχὴν πάντοτε». Πόσα δὲ λέει τὸ μικρὸ αὐτὸ σημείωμα γιὰ τὴ δράση τῶν ρουφετιῶν στὴν Μοσχόπολι...

Ἄλλ' οἱ δαπάνες τῶν συντεχνιῶν δὲν περιορίζονταν μόνο σὲ συνεισφορὲς γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν παιδιῶν αὐτῶν. Τὰ ρουφέτια ξώδευαν σεβαστὰ ποσὰ καὶ γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ὄρφανῶν, τῶν ἄρρωστων καὶ τῶν ἀνίκανων πρὸς ἐργασία, ποῦχεν ἀναλάβει νὰ συντηρεῖ ἡ κοινότητα σὲ ἰδιαίτερο οἴκημα. Ὄταν μάλιστα ἀποφασίστηκε νὰ συσταθεῖ εἰδικὸ ταμεῖο τοῦ ἰδρύματος καὶ πάλιν οἱ συντεχνίες μαζί μὲ τὴν κοινότητα καὶ τὰ μοναστήρια πρόσφεραν πολλὰ. Στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σχετικὸ σημείωμα: «Κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἐπτακοσιοστὸν πεντηκοστὸν ἔτος (1750) ἐπὶ τοῦ πανιερωτάτου, λογιωτάτου καὶ Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου τῆς Ἀγιωπότης Μη-

τροπόλεως Κορυθαῖς καὶ Σελασφόρου κ.κ. Νικηφόρου ἐπὶ τῶν ἐντιμοτάτων ἀρχόντων τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας κ. κ. Βρέττα, Ναοῦμ Θεοδώρου, Κων. Βρέττα τοῦ καὶ ἀρίστου ἐξάρχου τοῦ Ὁρφανοδιοικητηρίου καὶ ἐπὶ τῶν χρησιμοτάτων ἐπιτρόπων κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀρχίνησεν εἰς σιερέωσιν «ἡ Κάσσα τῶν Ἰτωχῶν» τὸ καταφύγιον τῶν κακῶς ἐχόντων, τὸ πλήρωμα πασῶν τῶν ἄρρωστῶν αἰωνία τῶν ἡ μνήμη. Τοῦτο μέλλουσι νὰ ἐπιτροπεύσουν καὶ νὰ πασχίσουν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ διὰ ἐιούτων τὴν κάσσαν τῶν ὄρφανῶν, αἰωνία ἡ μνήμη». Σᾶλλο σημείωμα μνημονεύονται «οἱ ἐγγενεῖς ἄρχοντες» ποῦ ἐνίσχυσαν τὸ ταμεῖο, καθὼς καὶ «τὰ ρουφέτια τῶν καλαϊτζήδων καὶ παπουτζήδων». Ἀναμφισβήτητα τὸ «Ὁρφανοδιοικητήριον» εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ποῦ συστήθηκαν στὴν Ἑλλάδα κι' αὐτὸ τιμᾶει ἰδιαίτερα τὴ Μοσχόπολι καὶ δείχνει ποῖο πνεῦμα ὑψηλῆς ἀλληλεγγύης κι' ἀλτροῦσμοῦ βασίλευε στὴν μακρυνὴν ἐκείνην κοινότητα στὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς καὶ τῆς βαρβαρότητας. Πόσο δίκαιον εἶχεν ἐκεῖνος, ποῦ τὴν ὠνόμαζε «κοιτίδα πάσης προστασίας καὶ παντὸς κοινωφελοῦς ἔργου»!

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

«Ἐνόσω ἤκμαζεν ἡ Μοσχόπολις ἡμιλάτο νὰ γίνῃ ἐξαρχος τοῦ φωτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὰ κοινωφελῆ ἔργα της»
ΚΟΥΜΛ: Ἱστορία τομ. ΙΒ', σελ. 531

Ἀποτέλεσμα τῆς οικονομικῆς κι' ἐμπορικῆς αὐτῆς ἀνθίσεως, ἀποτέλεσμα τῆς κοινοτικῆς κι' ἐπαγγελματικῆς αὐτῆς ὀργανώσεως ὑπῆρξεν ἡ πνευματικὴ κίνηση, ποῦ σημειώθηκε στὴ Μοσχόπολι καὶ ποῦ μὲ τὸ χρόνο τὴν ἀνάδειξε σὲ Νέες Ἀθήναις τῆς Τουρκοκρατίας. Καὶ δὲν εἶναι βεβαιωμένο ποτε συστήθηκε τὸ πρῶτο σχολεῖο τῆς πόλεως, ἀλλὰ τὰ 1700 μνημονεύεται πὼς ἐκεῖ δίδασκε ὡς σχολάρχης ὁ Χρῦσανθος⁽¹⁾ ποῦ καταγόταν ἀπὸ τὴ Ζίτσα τῆς Ἠλείου. Ὡστε θὰ προῦπηρχε τὸ σχολεῖο τῆς πόλεως. Τὰ 1732 ἀναφέρονται δυὸ διδασκῆρια μὲ πολλοὺς μαθητὲς στὴ Μοσχόπολι,

ποῦ φαίνεται πὼς ἀργότερα συγχωνεύθηκαν ἄλλα, ὅποτε πῆρε καὶ τὴν ὀνομασία Νέα Ἀκαδημία κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Καστορινοῦ Σεβαστοῦ Λεοντιάδη. Ὁ δάσκαλος αὐτὸς εἶχε σπουδάσει στὴν Ἰταλία⁽¹⁾ φιλοσοφία καὶ φιλολογία κι' ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του τὸ σχολεῖο τῆς Μοσχόπολεως ἀναδείχθηκε σὲ φυτώριον τῶν νεωτεριστικῶν ἀπόψεων, σὲ κέντρο ἀνώτερης καὶ συστηματικώτερης διδασκαλίας. Τὶς εἰσηγήσεις τούτου νίσθητων ὁ τότε ρέκτης καὶ νεωτεριστῆς Πατριάρχης Ἀρχίδας Ἰωάσαφ⁽²⁾, Μοσχοπολίτης, καθὼς κι' οἱ κοι-

(1) Ζαβίρα: Νέα Ἑλλάς, 1872 σελ. 360-361.

(2) Καλλιμάχου: Περιοδ. Παναθηναῖα τόμ. ΚΣΤ'. 1913 σελ. 6.

(1) Παράνικα: Σχεδίασμα κ.τ.λ., 1867 σελ. 80.

νοτικοί ἄρχοντες καὶ τὰ ρουφέτια, ἀποφάσισαν τὴν ἴδρυσήν μεγαλύτερης σχολῆς. Ὁ Ἰωάσαφ συγκάλεσε τὸν Κλήρο, τοὺς κατ'ἄμπασηδες καὶ τοὺς ἀρχηγούς τῶν συντεχνιῶν, τοὺς μίλησε θερμὰ γιὰ τὰ σχέδια τῆς νέας οἰκοδομῆς καὶ ζήτησε τὴν οικονομικὴ συνδρομὴ τους. Τὴν ἴδια μέρα μαζεύτηκαν 312.000 ἀσπρά, ποσὸ τεράστιο γιὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, ὡς πρώτη δόση γιὰ τὸ χτίσιμο τῆς Νέας Ἀκαδημίας. Στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ἀναγράφτηκαν τὰ ὀνόματα τῶν συνδρομητῶν. Οἱ σπουδαιότεροι ἦσαν ὁ μητροπολίτης Καστοριάς, ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦ, οἱ πρόκριτοι τῆς Μοσχόπολεως καὶ τὰ ρουφέτια⁽¹⁾.

Ἀμέσως ἄρχισε τὸ χτίσιμο καὶ μόλις τὰ 1750 περατώθηκε. Στὸν κώδικα τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας καὶ στὸ φύλλο 31ον ὑπῆρχε τὸ ἐξῆς σημείωμα γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς νέας σχολῆς: «Κατὰ τὸ ἀγν' (1750) ἔτος σωτήριον τοῦ Πανιερωτάτου Λογιωτάτου καὶ Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Μοσχόπολεως, Κορυθαῦς καὶ Σελασφόρου κυρίου Νικηφόρου, ἐπὶ τῶν ἐντιμιωτάτων καὶ εὐγενεσιῶτων ἀρχόντων τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας κυρίου Θεοδώρου Βρέτα, κυρίου Ναοῦ Θεοδώρου καὶ κυρίου Κων. Βρέτα καὶ ἐπὶ τῶν χρησιμοσιῶτων ἐπιτρόπων κ. κ. Θεοδώρου Μπάλλα, κ. Ἀναστ. Κωστῆ, Μόσχα καὶ κ. Γεωργ. Μάνου, ἰθύνοντος τοὺς διδασκαλικούς οἴκους, τοῦ Σοφωτάτου, λογιωτάτου καὶ τῆς ἡμῶν Πατριδος ἀρίστου διδασκάλου κ. Θεοδώρου Καβαλλιῶτου, ἐκτίσθη ἐκ θεμελίων τὸ περίφημον Ἑλληνικὸν Σχολεῖον, ὁ ἄκρος στολισμὸς τῆς πολιτείας, ἡ εὐκοσμία τῶν ἡθῶν, τὸ φῶς τῆς ἐκκλησίας, τὸ ἐπὶ τὸ πρῶτον φῶς ἀνάγον καὶ διὰ τῶν διαρκεσιῶτων ἀγωνισμάτων αὐτῶν καὶ ἐνθέα ζήλον καὶ προθυμίας εὐσεβοῦς, ἐστερεώθη κατὰ πάντα αἰωνία ἡ μνήμη τρις»⁽²⁾. τὸ σχολεῖο ἄλλοτε ὀνομαζόταν Νέα Ἀκαδημία καὶ ἄλλοτε «Ἑλληνικὸν Φροντιστήριον»⁽³⁾. Σὲ μιὰ

τοῦ αἵθουσα τοποθετήθηκε ἡ παλαιὰ βιβλιοθήκη, ποὺ τὰ μεταγενέστερα χρόνια πλουτίστηκε μὲ πολλὰ νέα βιβλία καὶ χειρόγραφα, ποὺ σιγὰ, σιγὰ ἀνέβηκαν σὲ πολλές χιλιάδες τόμους. Ἀναφέρονται πολλοὶ δωρητές, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καὶ ὁ παπᾶ Σίνας, πρόπαππος τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Σίνα τῆς Βιέννης. Ποιὸς ἔξει πόσες σπουδαῖες πληροφορίες γιὰ τὴν ἄγνωστη ἱστορία τῆς Μέσης Μακεδονίας κατὰ τὴν τουρκοκρατία δὲν θὰ περιεῖχαν τὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα!

Τὸ κτίριο τοῦ φροντιστηρίου ἦταν μεγάλο καὶ ὡραῖο οἰκοδόμημα λιθόχτιστο, στὴ μέση σχεδὸν τῆς πόλεως μὲ σαράντα δωμάτια καὶ αὐλὲς εὐρύχωρες, πραγματικῶς «ὁ ἄκρος στολισμὸς τῆς πολιτείας», ὅπως ἀναφέρει τὸ πάρα πάνω σημείωμα. Βρ:σκόταν ἀπέναντι τῆς Μονῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὅπου ἦταν ἐγκαταστημένο τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχόπολεως καὶ σωζόταν ἐρειπωμένο ὡς τὰ 1859⁽⁴⁾. Σαυτό δίδαξαν περίφημοι δάσκαλοι, ὅπως ὁ Σεβαστὸς Λεοντιάδης, ὁ Νικόλαος Στυγνῆς, Γιαννιώτης, ὁ Ἰωάννης Χαλκεύς, «ὁ Θεόδωρος Ἀναστασίου ὁ Καβαλλιῶτης, ὁ ἐκ Καβάλλας δαιμόνιος ἀνὴρ»⁽⁵⁾, ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Κωνσταντινίδης, ὁ Δανιὴλ Μοσχόπολιτης καὶ ἄλλοι ὡς βοηθητικοὶ καὶ ὑποδιδάσκαλοι. Δὲν γνωρίζουμε τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἡ βάση τῆς διδασκαλίας θάταν ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἡ θεολογία καὶ ἡ φιλοσοφία. Στὴ μελέτη μας «Τὰ Γιάννινα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννηση» (1930) ἀναπτύξαμε λεπτομερέστατα τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ποὺ διδάσκονταν τόσο στὰ παλαιότερα, ὅσο καὶ στὰ νεωτεριστικὰ σχολεῖα τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀλλὰ στὴ Μοσχόπολι φαίνεται πὸς παράλληλα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας γλώσσας, μελετήθηκε καὶ τὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς, τῆς δημοτικῆς, καθὼς καὶ τῆς βλάχικης, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς ἀλβανικῆς. Ἀποτελώντας μιὰν ὄσση γνήσιου Ἑλληνισμοῦ ἐκεῖ ψηλά, κυκλωμένη ἀπ' ὅλες τὶς βαλκα-

(1) Ἰωακείμ Ξάνθης: Συμβολαί, Α'. σελ. 61 σημ. 18.

(2) Σκέντερη: Ἱστορία Μοσχόπολεως. 1928 σελ. 17-18.

(3) Καρμίτσι: Γεωγραφία Κορυθαῦς, 1888 σ. 61.

(4) Σακελλαριάδης: Περιοδ. Πενδώρα τομ. Θ' (1859) σελ. 42.

(5) Ζαβίρα: Ἑλληνικὸν Θέατρον, 1871 σελ. 319-320.

νικές φυλές ή Μοσχόπολι, και κέντρο μορφώσεως, ήταν υποχρεωμένη, αναγκασμένη καλλίτερα να μελετήσει τὰ γύρω ιδιώματα και τις γλώσσες τῶν διαφόρων λαῶν, πού την περιστοίχιζαν. Οἱ πρώτες μάλιστα ἐργασίες γιὰ τὸν ἐπιστημονικὸ καθορισμὸ τῆς ἀλβανικῆς και τῆς βλάχικης γλώσσας ἐγιναν στὴ Μοσχόπολι, πού μπορεί νὰ καυχήθει πὸς πρώτη πρόσεξε και συστηματικὰ παρακολούθησε τις γλώσσες αὐτές και προσπάθησε νὰ τις καθορίσει. Οἱ δάσκαλοι τῆς Νέας Ἀκαδημίας, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ και τὸ Ρήγα Βελεστινλή, εἶχαν σκεφθεῖ πάνω στὸ γλωσσικὸ κι' ἐθνολογικὸ πρόβλημα τῆς Βαλκανικῆς και στὸν ἐξελληνισμὸ τῶν χριστιανῶν κατοίκων, πού γιὰ πολλοὺς λόγους εἶχαν ξεχάσει τὴν ἐθνικὴ γλώσσα τους. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ Μοσχόπολι, κι' ἡ Ἀκαδημία τῆς μπορεί νὰ θεωρηθεῖ, ἡ νέα Ἱερουσαλήμ τῆς χειραφετήσεως ὄλων τῶν Βαλκανικῶν ἐθνικοτήτων κι' ἰδίως τῶν Βλάχων και τῶν Ἀλβανῶν, ὁ ἱερὸς τόπος, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ καλλιεργήθηκε ἡ

ιδέα τῆς Βαλκανικῆς συνεννοήσεως.

Και δείγματα τῆς μεγάλης αὐτῆς προσπάθειας, τῆς πρώτης πού σημειώθηκε στὴν ἱστορία τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἔχουμε τις ἐργασίες τῶν καθηγητῶν τῆς Νέας Ἀκαδημίας. Ἐκεῖ συντάχθηκε και τυπώθηκε τὸ πρῶτο λεξικὸ τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς με παράθεση τῆς μεταφράσεως τῶν λέξεων στὴν ἀλβανικὴ και στὴ βλάχικη ἀπὸ τὸ διευθυντὴ τῆς σχολῆς Θεόδωρο Ἀναστασίου Καβαλλιῶτη και πούχει τὸν τίτλο : « Λεξικὸν Ἑλληνικὸν Ἀπλοῦν και Βλαχικὸν και Ἀλβανικὸν ὑπὸ Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιῶτου, Μοσχόπολις 1770 » (:) σελ. 1 - 98. Τὸν ἴδιο χρόνο ἀνατυπώθηκε στὴ Βενετιὰ μ' ἄλλη ἐπιγραφή ὡς « ΠΡΩΤΟΠΕΙΡΕΙΑ » παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου Διδασκάλου και Αἰδεσιμωτάτου Ἱεροκλήρου και Πρωτοπαπᾶ κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιῶτου τοῦ Μοσχοπολίτου συντεθεισα και νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ ἐντιμωτάτου και χρησιμωτάτου κυρίου Γεωργίου Τρίκουρα τοῦ και Κοσμήσκη ἐπιλεγομέ-

Ἡ ΜΟΝΗ ἸΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ
 ΟΠΟΥ ΗΤΑΝ ΕΓΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟ ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ
 (Ἰχθυογράφημα)

νου ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως. Ἐνετίησι αἴψο'. 1770. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι » (1) σελ. 1 - 95. Στὴ Μοσχόπολι ἐπίσης συντάχθηκε καὶ τὸ δεύτερο λεξικὸ τῶν βαλκανικῶν γλωσσῶν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Νέας Ἀκαδημίας Δανιήλ τὸ Μοσχοπολίτη, μὲ τὸν τίτλο : « Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικὸν τετραγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων ἤτοι τῆς ἀπλῆς Ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς, συντεθεισά μὲν ἐν ἀρχῇ χάριν εὐμαθείας τῶν φιλολόγων ἀλλογλώσσων νέων παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου διδασκάλου Οἰκονόμου καὶ Ἱεροκλήρου κυρίου Δανιήλ, τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως, καλλινθεῖσα δὲ καὶ ἐπανεξηθεῖσα τῇ προσθήκῃ τινῶν χρειωδῶν καὶ περιεργείας ἀξίων λέξεων, καὶ εὐλαβῶς ἀφιερωθεῖσα τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Πελαγονίας, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας, κυρίῳ κυρίῳ Νεκταρίῳ, τῷ ἐκ Μουντανίων, οὗ καὶ τοῖς ἀναλώμασι τύποις ἐκδοθέντες δι' ὠφελείας τῶν ἐπαρχιωτῶν αὐτοῦ εὐλαβῶν χριστιανῶν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ΑΩΒ. 1802 ἐν Βιέννῃ » σελ. 1 - 208. Καὶ μόνον οἱ τίτλοι τῶν ἔργων αὐτῶν πείθουν τὸν καθένα γιὰ τὸν εὐρύτατο σκοπὸν, γιὰ τὸν ὁποῖον δημοσιεύτηκαν. Ὡς ἀφιέρωση μάλιστα τοῦ δευτέρου λεξικοῦ ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς στίχοι, ποὺ δείχνουν ποῦ ἀπέβλεπεν ἡ ἐργασία ἐκείνη: στὴν ἐξελήνιση τῶν γύρω περιοχῶν, ποῦ ἔχασαν τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν τοὺς ἀπὸ τὶς διαφορὰς ἐπιδρομὰς καὶ τὴν βαρβαρότητα :

« Ἀλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, ἀλλόγλωσσοι
[σοὶ χαρῆτε
κ' ἐτοιμασθῆτε ὅλοι σας Ρωμαῖοι νὰ γεν-
[νῆτε
βαρβαρικὴν ἀφήνοντας γλῶσσαν, φωνὴν
[καὶ ἦθη . . .
Λαοὶ οἱ πρὶν ἀλλόγλωσσοι, ἀλλ' εὐσεβεῖς
[τὰ θεῖα
ξυπνήσατε ἀπὸ τὸν βαθὺν ὕπνον τῆς ἀμα-
[θείας
ρωμαίικια γλῶσσα μάθετε, μητέρα τῆς σο-
[φίας . . . »

(1) Legrand : Bibliographie Albanaise, 1912 σελ. 49 - 52.

Τὸ ἔργο τῶν δύο αὐτῶν Μοσχοπολιτῶν ὑπῆρξε τεράστιο γιὰ τὴν πνευματικὴ χειραφέτηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν καὶ μᾶς δείχνει πόσο βαθειὰ ἔβλεπαν καὶ πόσον ἡ γύρω πραγματικότητα τοὺς εἶχεν ἐπηρεάσει. Πρόδρομοι καὶ πρωτοπόροι γιὰ τὴν ἐποχὴ τοὺς δὲν στράφηκαν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὴ λογία παράδοση, ἀλλ' ἀγκάλιασαν τὴν πραγματικότητα καὶ ἐργάστηκαν ὡς ἀναγεννητὲς ὄχι μόνον τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος, μὰ καὶ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν, ποὺ θέλησαν νὰ χειραφετήσουν καὶ τοὺς ἀνυψώσουν μὲ τὴν ἐλληνικὴ μόρφωση, τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσαν καὶ ἡμερότητα. Μεγάλοι βαλκανολόγοι, ὅπως ὁ Τούμμαν, ὁ Πικὸ καὶ ὁ Μίκλοτις, ἔγραψαν μ' ἐνθουσιασμὸν γιὰ τὸ ἔργο τῶν δύο αὐτῶν καθηγητῶν τῆς Μοσχοπόλεως (2). Ἀλλὰ καὶ τρίτος καθηγητὴς τῆς Νέας Ἀκαδημίας, ὁ Γρηγόριος ὁ ἱερομόναχος, καταπαύστηκε μ' ἄλλο γιγάντιον ἔργο, μὲ τὴν μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν ἀλβανικὴ γλῶσσαν καὶ λέγεται πὺς τὴν ἔφερε σὲ πέρας. Ὁ σύγχρονος Κοζανίτης λόγιος Ζαβίρας, ποὺ παρακολούθησε μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον τὴν πνευματικὴ κίνηση τῆς Μοσχοπόλεως, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ βιβλίον του, ἀναφέρει τὸ πρᾶγμα ὡς βέβαιο : « Μετέφρασε, γράφει, τὴν Παλαιάν καὶ Νέαν Διαθήκην καὶ ἔγραψεν αὐτὴν μὲ στοιχεῖα ἀλβανικά, τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἐφεῦρε » (3). Κι' ἄλλα θρησκευτικὰ καὶ διδακτικὰ βιβλία μετέφρασε στὴν ἀλβανικὴ καὶ προσπάθησε νὰ κανονίσῃ τὸ ἀλβανικὸ ἀλφάβητο καὶ συγχρόνως νὰ φτιάσει τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσας αὐτῆς στὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχοπόλεως, ποὺ διηύθυνε. Κι' ὁ Καβαλλιώτης τὸ ἴδιο ἐπιχείρησε γιὰ τὴ βλάχικη, γιὰ τὴν ἀλβανικὴν ἐλληνικῆς δὲν ταίριαζαν ὅλα στὸ βλαχικὸ ἀλφάβητο. Ἔγιναν μάλιστα καὶ ἀπόπειρες στὸ τυπογραφεῖο γιὰ νὰ κατασκευασθοῦν εἰδικὰ στοιχεῖα καὶ τῆς γλώσσας αὐτῆς.

Κι' εὐλόγα μπορεῖ νὰ ρωτήσῃ κανεὶς : Ὑπῆρχε λοιπὸν καὶ τυπογραφεῖο τὴν ἐποχὴν ἐκείνη στὴ Μοσχόπολι ; Τὸ πρῶτο βιβλίον ποὺ τυπώθηκε ἐκεῖ φέρει χρονολο-

(2) V. Papacosta : Theodor Cavalioti, 1932 σελ. 43.

(3) Ζαβίρας : Νέα Ἑλλάς, 1872 σελ. 236.

γία 1731⁽¹⁾. Ὡστε τὸ τυπογραφεῖο θὰ μεταφέρθηκε λίγο νωρίτερα καὶ μπῆκε σὲ κίνηση τὰ 1731. Τὰ στοιχεῖα τῶν διαφόρων ἐκδόσεων τῆς Μοσχολόλεως εἶναι βενετικῆς κατασκευῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ὀγδοοῦ αἰῶνα καὶ φαίνεται πὼς καὶ τὸ πιεστήριο ἦταν βενετικὸ καὶ μεταφέρθηκε ἐκεῖ ἀπὸ τὸ δρόμο Λυλλῶνας, Βερατιοῦ, Μοσχολόλεως. Τὸ τυπογραφεῖο εἶναι τὸ τρίτο, ποὺ συστήθηκε στὴν Ἑλλάδα, γιατί τὸ πρῶτο ἰδρύθηκε στὴν Πόλι τὰ 1631, τὸ δεύτερο στὴ Σμύρνη καὶ τὸ τρίτο στὴ Μοσχόπολι. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ π' ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ ἦταν τὸ μόνο τῆς Ἑλλάδας καὶ ὁλόκληρῆς τῆς Ἀνατολῆς, γιατί τὰλλα εἶχαν διαλυθεῖ. Πιθανῶς νὰ δωρήθηκε στὴν κοινότητα τῆς πόλεως ἀπὸ Μοσχολοῖτες τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ ν' ἀγοράστηκε μὲ χρήματα καμμιᾶς συντεχνίας ἢ κανενὸς μοναστηριοῦ. Τὸ γεγονὸς πὼς στήθηκε σὲ χῶρο ἢ σὲ δωμάτια τῆς μονῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου δείχνει πὼς ἦταν κοινοτικὴ ἢ μοναστηριακὴ ἰδιοκτησία. Διευθυντὴς του διορίστηκε ὁ ἱερομόναχος καὶ καλὸς λόγιος Γρηγόριος Κωνσταντινίδης καὶ τὰ περισσότερα βιβλία ἀναγράφουν πὼς τυπώθηκαν καὶ διορθώθηκαν «*παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου κυρίου, κυρίου Γρηγορίου Μοσχολοίτου*». Ἀπὸ τοῦ 1731 μέχρι τοῦ 1745 φέρεται ὡς ἰδιοκτῆτης τοῦ τυπογραφείου. Οἱ ἐκδόσεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὸ κάτω μέρος ἔχουν τὰ ἑξῆς: «*Ἐν Μοσχολόλει. . . Παρὰ Γρηγορίῳ ἱερομόναχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ*». Ἀργότερα ἄλλες ἔχουν: «*Ἐν Μοσχολόλει τῆς Μακεδονίας*». Κι' ἄλλες δὲν ἀναφέρουν τίποτε. Τὰ 1745 ὁ Γρηγόριος διορίστηκε καθηγητὴς στὴν Νέα Ἀκαδημία, ὁπότε τὴ διεύθυνση τοῦ τυπογραφείου καὶ ἴσως καὶ τὴν ἰδιοκτησία πῆρε ἡ περίφημη μονὴ τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ στὴν Ἀχρίδα Σ' ἐκδοση τῷ 1746 στὸ κάτω μέρος φέρεται: «*Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ ὁσίου καὶ θαυματουργοῦ, θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ὁσίου Ναοῦμ, Μοσχόπολις*». Ἀλλ' ὁ Γρηγόριος δὲν ἔπαυε νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ τυπογραφεῖο καὶ ὅταν ἀργότερα χειροτονήθηκε μητροπολίτης. «*Ἡ Ὁρθόδοξος Ὁμολογία*» τοῦ Πηγᾶ, ποὺ

τυπώθηκε στὴ Μοσχόπολι τὰ 1769 φέρει στὸν τίτλο τῆς καὶ τὰ ἑξῆς: «*Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Παριερωτάτου καὶ Λογιωτάτου Μητροπολίτου Κυρίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ἡδὴ Ἀρχιερατεύοντος*». Ἴσως τὸ τυπογραφεῖο νὰ λειτούργησε συνεταιρικὰ κατὰ διαστήματα.

Ἀπὸ τὰ πιεστήρια τοῦ τυπογραφείου βγῆκαν εἴκοσι δυὸ βιβλία καὶ ἴσως καὶ ἄλλα βλάχικα καὶ ἄλβανικά, ποὺ δὲν διεσιώθηκαν ἢ δὲν τέλειωσαν ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν ἑλληνικῶν χαρακτήρων. Ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ τὰ περισσότερα εἶναι θεολογικά, δυὸ ἀπολογητικῆς φύσεως⁽¹⁾ καὶ ἄλλα δυὸ γραμματικά. Τὰ θεολογικά περιέχουν βίους ἁγίων ἢ μαρτύρων τῆς περιοχῆς τῆς Ἀχρίδας καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ σὲ τοῦτο φαίνεται ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρας τῶν ἐκδόσεων, ποὺ δὲν πρόσεξαν οἱ προηγούμενοι. Ὅλες σχεδὸν οἱ Ἀκολουθίες εἶναι διαφόρων Νεομαρτύρων, ποῦπσαν γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴ λευτεριά. Ἀνάμεσα στὶς πρῶτες (1740) εἶναι καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Σεραφείμ, μητροπολίτη Φαναρίου, ποὺ κατηγορήθηκε πὼς πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ Διονυσίου καὶ καταδικάσθηκε σὲ θάνατο ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1612. Ἡ ἀνάγνωση τῆς Ἀκολουθίας αὐτῆς εἶναι λουτρὸ πίστεως. Ὁ Σεραφείμ παρ' ὄλες τὶς προτροπὲς νὰ τουρκέψει γιὰ νὰ σωθεῖ, ἐπέμεινε θαρραλέα στὸ μαρτύριο. Ὅταν ὁ Τούρκος πασᾶς τοῦ πρότεινε τὴν ἀλλαξοπιστία ὁ θεῖος Σεραφείμ ἀπάντησε: «*Τοῦτο ὁποῦ μοῦ λέγετε νὰ ἀφήσω τὴν πίστιν μου, διὰ νὰ ἐλευθερωθῶ ἀπὸ τὸν θάνατον δὲν θέλω τὸ καταδεχθεῖ κατ' οὐδένα τρόπον, νὰ ἀφήσω τὸν γλυκύτατόν μου Ἰησοῦν καὶ Θεόν μου καὶ πλάστην μου καὶ μάλιστα, ἀφοῦ θέλω πάθει ἀδίκως καὶ διὰ τοῦτο ἐλπίζω ἀπὸ τὸν δεσπότην μου νὰ τύχω περισσοτέρας τιμῆς, τὴν δὲ τιμὴν τὴν ἐδικήν σας οὔτε νὰ τὴν ἀκούσω δὲν καταδέχομαι. Ἐγὼ τὴν πίστιν μου δὲν θέλω τὴν ἀρνηθῆ. Καὶ μυρίους θανάτους ἂν ἤθελα λάβει διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, χαρὰν μου καὶ εὐφροσύνην τὸ ἔχω»⁽¹⁾. Ὁ Τούρκος ἀμέσως πρόσταξε τὸ θάνατο τοῦ Σεραφείμ.*

⁽¹⁾ Κουρίλα: Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστριτῆς, 1932 σελ. 86.

⁽¹⁾ Π. Λάμπρου: Περιοδ. Χρυσῆς, τόμ. Δ' 1866 σελ. 398.

Ὁ Δεσπότης μαρτύρησε. Κι' ὅμως ὑπέμεινε τὸ μαρτύριο, «*μὲ πρόσωπον λαμπρὸν, ἰλαρὸν καὶ εὐφραινόμενον ὡσὰν τὰ ἐπὶ γαίῃ εἰς εὐωχίαν*»⁽¹⁾. Τὸ μαρτύριο τοῦ Σεραφείμ παρέλαβε ὁ θρῦλος κι' ἡ δημοτικὴ ποίηση τοῦ ἀφιέρωσε ἕνα ἀπὸ τὰ ὑπεροχότερα τραγούδια της⁽²⁾. Ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ λευτερίας.

Πόσο θάρρος δὲν χρειάζονταν γιὰ νὰ τυπωθεῖ καὶ κυκλοφορήσῃ μιὰ τέτοια Ἀκολουθία στὴ Μοσχόπολι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη! Αὐτὸ καὶ μόνον δείχνει ποῖο πνεῦμα βασιλευε στὴ σκέψη τῶν ἐκδοτῶν τῆς πόλεως. Ἀλλὰ κι' ἄλλες Ἀκολουθίες ποὺ δημοσιεύθηκαν εἶναι τοῦ ἴδιου περιεχομένου, ὅπως οἱ Ἀκολουθίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου (1737) καὶ Νικοδήμου τοῦ Νέου (1741), ποὺ κι' αὐτοὶ μαρτύρησαν τὴν ἴδια ἐποχὴ γιὰ τὴν πίστη καὶ κατάγονταν ἀπὸ τὶς γύρω περιφέρειες. Κι' οἱ Ἀκολουθίες τοῦ Ἁγίου Ἐράσμου (1741) ἀπὸ τὴν Ἀρχίδα, καθὼς καὶ τῶν 15 ἱερομαρτύρων τῆς Στουμνίτσας (1741) κι' αὐτὲς διακηρύσσουν τοὺς ἐθνικοὺς σκοποὺς τοῦ τυπογραφείου τῆς Μοσχόπολεως. Ὅλοι οἱ παραπάνω μάρτυρες ἔζησαν καὶ πέθαναν στὶς γύρω περιοχὲς καὶ μέσα στὴ λαϊκὴ φαντασία περνοῦσαν ὄχι μονάχα σὰ μάρτυρες τῆς πίστεως, μὰ κι' ὡς ἥρωες τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος. Ἀλλὰ κι' οἱ καθαρῶς θρησκευτικὲς Ἀκολουθίες, ποὺ τυπώθηκαν ἐκεῖ, ὅπως τοῦ ὁσίου Ναοῦμ (1741) μεγάλης χριστιανικῆς μορφῆς τῶν μερῶν τῆς Ἀρχίδας, καθὼς καὶ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος, (1742) κυκλοφόρησαν γιὰ τὴν τόνωση τοῦ θρησκευτικοῦ φρονήματος τῶν κατοίκων τῶν γύρω ἐπαρχιῶν, ποὺ κινδύνευαν ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς ἐξισλαμισμοὺς, ποὺ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη παρέσυραν τὰ πάντα καὶ μετέβαλαν τὸν ἐθνολογικὸ χαρακτήρα τῆς μέσης Μακεδονίας. Ποιὸς μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ βιβλία δὲν βγήκαν γιὰ νὰ τονώσουν κι' ὑψώσουν τὸ θρησκευτικὸ κι' ἐθνικὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων, ποὺ κινδύνευε νὰ χαθεῖ ἐκεῖ ἡψηλὰ στὶς βάρβαρες κι' ἀπρόσιτες κι' ἀνάμικτες ἐκεῖνες περιο-

χές; Ἄν ἡ τυπογραφία καὶ γενικώτερα ὁ τύπος σύντριψαν τὴ μεσαιωνικὴ τυραννία καὶ βαρβαρότητα, τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχόπολεως. Ὑπῆρξεν ὁ προάγγελος τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως κι' ἀπελευθερώσεως.

Τὸ ἴδιο πνεῦμα ποὺ παρατηρήσαμε στὶς Ἀκολουθίες, βλέπουμε καὶ στὰ βιβλία τῆς ἀπολογητικῆς φύσεως. Ὡς κύριο σκοπὸ τοὺς ἔχουν νὰ πολεμήσουν τὴν προπαγάνδα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ποὺ χεν ἀρχίσει νὰ κερδίζει ἔδαφος στὴν Ἀλβανία καὶ προχωροῦσε στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Μακεδονία, καὶ συγχρόνως νὰ προτρέψουν συμβολικὰ πρὸς ἕνα ἐθνικὸ κίνημα. Κι' ὡς πρῶτο τέτοιο ἔργο τυπώθηκε ἡ «Ὁρθόδοξος Ὁμολογία» τοῦ πατριάρχου τῆς Ἀλεξανδρείας Μελέτιου τοῦ Πηγᾶ, ποὺ δὲν εἶναι οὐσιαστικῶς παρὰ μιὰ ἐπίκριση τῶν ἑτεροδοξῶν. Ἀλλὰ τὸ περιεργότερο ἔντυπο, ποὺ βγήκε ἀπὸ τὰ πιεστήρια τῆς τυπογραφίας, εἶναι τὸ περιβόητο καὶ σπανιώτατο ἔργο, τὸ τελευταῖο, ποὺ τυπώθηκε στὴ Μοσχόπολι: «**Ἡ ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΡΙΤΗΣ** Εἰς τὰς μεγάλας διαφορὰς τῶν τεσσάρων χριστιανικῶν λατρειῶν τῶν Γραικῶν, τῶν Παπιστῶν, Καλβινιστῶν καὶ Λουθηρανῶν. Πράξις δικαστικῆ, ἠθικῆ τοῦ Πατρὸς Βεντζόνη, ἀπὸ τὴν συντροφίαν τῶν Ἰησοῦ τῶν τοῦ ὕστερον ἐπιστρέψαντος εἰς τὴν ἀληθινὴν Ἐκκλησίαν τὴν Ἀνατολικήν. Μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον τῶν Γραικῶν, διηρημένη εἰς δύο τόμους. Τόμος πρῶτος· τύπος πρῶτος» σελ. 1 - 184+1 - 105+1 - 38. Δεκάδες σελίδες γράφτηκαν γιὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀπὸ τὸν περιηγητὴ Σάντλερ⁽¹⁾, τὸ Σ. Δραγούμη⁽²⁾, ποὺ λαμπρὰ τὸ περιέγραψε, καὶ τὸν Κουρίλα⁽³⁾. «Ἡ Ἀλήθεια Κριτῆς» δὲν εἶναι κι' αὐτὴ παρὰ ἕνα ἔργο προπαγανδιστικὸν ἐναντίον τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν καὶ μιὰ θερμὴ ἀπολογία τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κλήρου. Ἀλλ' ἔξω ἀπὸ τὸν σκοπὸ αὐτὸ φαίνεται πὼς κρύβει κι' ἄλλον εὐρύτερον ἐθνικόν. Τυπώ-

(1) Chandler: *Travel in Asia Minor*, τόμ. Β' σελ. 163.

(2) Δραγούμη: *Περιοδικὸν Πανδώρα* τόμ. Η' (1858) σελ. 234 - 239.

(3) Κουρίλα: *Ἡ Μοσχόπολις*, 1935 σελ. 48-56.

(1) Νέον Μαρτυρολόγιον, 1799 σελ. 59—65.

(2) Passow: *Popularia Carmina*, 1860 σελ. 372.

ήθηκε κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1768 - 1774 και πιθανότατα στο δεύτερο χρόνο του και κατά περίεργο τρόπο στον πρόλογο μνημονεύει όλους τους πρόκριτους του Μωρηά, που πήραν μέρος στην επανάσταση των Όσλόφ: τον Παναγιώτη Μπενάκη της Καλαμάτας, τον Νοταρά της Κορίνθου, τον Μελετάκη της Σπάρτης και πολλούς Μητροπολίτες της Πελοποννήσου. Αναμφισβήτητα, ο πρόλογος του βιβλίου έχει σχέση με την επανάσταση των Όσλόφ κι' ίσως αποτελεί μία μυστική πρόσκληση και συνεννόηση. Ο Σάθας δέν κρύβει τις ύποψίες του για τους σκοπούς της Επιστολής, που προτάσσεται κι' έχει θέση προλόγου (1).

Στα βιβλία αυτά πρέπει να προσθέσουμε και την « Εισαγωγή Γραμματικής » του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, γραμμένη κι' αυτή στην κοινή ελληνική των χρόνων εκείνων, όπως είναι κι' οι Ακολουθίες των νεομαρτύρων και τα δυο λεξικά. 'Αλλ' αν εκεί καλλιεργήθηκε ή δημοτική, όμως δέν αμελήθηκε κι' ή αρχαία. Οι πρόλογοι των βιβλίων της Μοσχόπολεως, κατά περίεργο τρόπο είναι γραμμένοι στην αρχαία αττική, καθώς και πολλά επιγράμματα, που στολίζουν τις πρώτες σελίδες των εκδόσεων. Είναι τόση ή γνώση της αρχαίας γλώσσας από τους δασκάλους της Ακαδημίας, ώστε είναι ζήτημα αν άλλοι Έλληνες έγραψαν με τόση γλαφυρότητα την αττική, όπως εκείνοι. Ο ποιητικός και πεζός λόγος τους προξενεί κατάπληξη και μόνο σε κορυφαίους φιλόλογους της Ευρώπης μπορούμε να συναντήσουμε τέτοια διατύπωση, τέτοια έξαρση κι' ακριβολογία. Όπως ο Ψαλλίδας μεταγενέστερα, όπως ο Κωσταντάς, ο Φιλιππίδης κι' άλλοι δημοτικιστές έγραψαν τους προλόγους των έργων τους στην αρχαία για να δείξουν πόσο την κατέχουν, το ίδιο έκαναν παλαιότερα κι' οι Μοσχόπολιτες νεωτεριστές. Το περιεχόμενο όμως των βιβλίων, των Ακολουθιών και των

λεξικών τους είναι γραμμένο στην κοινή. Και δέν μπορούσε ναίαν άλλοιότιχο, στην πόλη εκείνη που πρωτοστάτησε σ' όλα, ως πρόμαχος της νεοελληνικής αναγεννήσεως στο εμπόριο, στα γράμματα και στο φρόνημα.

Και πραγματικώς το νεωτεριστικό πνεύμα είχε φυσήξει στη Μοσχόπολι κι' ή επικοινωνία με την Ευρώπη είχε φωτίσει τους δασκάλους του Φροντιστηρίου, που στρέφαν τη σκέψη τους στο μέλλον. Ποθώντας την αληθινή αναγέννηση του νεοελληνικού κόσμου, με βάση τα θετικά δεδομένα της εποχής τους κι' όχι με τις μούμιες του παρελθόντος και συγχρόνως βλέποντας τη φρικτή και βάρβαρη κατάσταση των γύρω χωρών, ζήτησαν μ' άπλά μέσα να ξυπνήσουν, να χειραφετήσουν και μορφώσουν τους όμοσθνεϊς τους και τις ξενικές εθνότητες με βάση πάντοτε την εξελληνίση. "Ετοι ή Ακαδημία και γενικώτερα ή Μοσχόπολι στάθηκε το σημαντικώτερο, ύστερα από τα Γιάννινα, νεωτεριστικό κι' επαναστατικό κέντρο της τουρκοκρατίας από άποψη προγράμματος και σκοπών. Όταν μάλιστα αναλογισθούμε πως βρίσκονταν γεωγραφικώς στις πρώτες προφυλακές του Έλληνισμού, κυκλωμένη και περιζωσμένη από τόσες βάρβαρες κι' απολίτιστες φυλές, τότε ή σημασία της πέρνει μιάν ανώτατη θέση. Και τη θέση αυτή κράτησε επί ένα αιώνα εκεί ψηλά και στις πνευματικές της προσπάθειες οφείλεται όχι μονάχα ή συγκράτηση του Έλληνισμού της μέσης Μακεδονίας, μα κι' ή χειραφέτηση κι' ή εξελληνίση πολλών πληθυσμών, πουχαν χάσει την εθνική τους συνείδηση. Τα δέ στελέχη, που μορφώθηκαν στην Ακαδημία κι' ύστερα ως δάσκαλοι δίδαξαν στα γύρω χωριά, συμπλήρωσαν το τεράστιον έργο της συγκρατήσεως και της ήθικης κι' εθνικής ανυψώσεως των χωρών εκείνων. 'Αλλά και σάλλα πεδία εκδηλώθηκε το πρωτοποριακό κι' εθνικό φρόνημα της Μοσχόπολεως, στην Τέχνη και την Αρχιτεκτονική, για τα όποια θα μιλήσουμε σε άλλο τεύχος.

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

(1) Σάθας: Τουρκοκρατημένη Έλλάς, 1868 σελ. 465 σημ. 1.